Africa
East
Madagascar

MISSIONSLITTERATUR
UTGIFVEN AF
UPSALA KRISTLIGA
STUDENTFÖRBUND. I.

SVERIGES KRISTLIGA STUDENTRÖRE

DEN NORSKA MADAGASKAR-MISSIONEN

AF
MAJ LAGERHEIM-BJÖRCK

PRIS 40 ÖRE

UPSALA
L. NORBLADS BOKHANDEL

DEN NORSKA

MADAGASKARMISSIONEN

AF

MAJ LAGERHEIM-BJÖRCK

Pris 40 öre.

UPPSALA
L. NORBLADS BOKHANDEL.

Följande skildring är hufvudsakligen grundad på artiklar i Nordisk Missionstidskrift samt på Johannes Johnsons »Fra missionsmarken».

Wretmans Boktryckeri, Upsala 1905.

Den Norska Madagaskarmissionen.

n af vår tids framgångsrikaste protestantiska missioner är utan tvifvel den norska missionen på Madagaskar. Den härskande stammen, Hovafolket, liksom äfven den underkufvade Betsileostammen, har visat sig vara i ovanlig grad mottaglig för evangelium, och på jämförelsevis kort tid har missionen nått en sådan blomstring, att det nu finns en luthersk kyrka på Madagaskar, hvars medlemmar räknas i tiotusental och hvars församlingar i allmänhet förestås af infödda pastorer och predikanter. Hovaregeringens förhållande till kristendomen under de olika regenterna samt de senare politiska omhvälfningarna bidraga också till att gifva ett särskildt intresse åt kristendomens öden på den stora ön. Den norska inlandsmissionen har dessutom under de senaste åren sett en stor och egendomlig väckelse gå fram genom dess församlingar, något som gör dess historia än mera lärorik och uppmuntrande för att taga del af.

I augusti 1866 anlände »det norske missionsselskabs» två första Madagaskarmissionärer, Engh och

Nilsen, till sitt nya arbetsfält. Madagaskar var då ännu ett tämligen okändt land, och deras arbete skulle blifva banbrytares. Dock hade kristendomen för länge sedan första gången predikats på ön. Redan 1820 hade Londonsällskapet grundat en mission, som arbetade med mycken framgång — tusentals madagasser hade lärt läsa och ett par hundra blifvit döpta — tills drottning Ranavalona år 1835 utfärdade ett strängt förbud mot kristendomen. Missionärerna måste lämna ön efter att dock förut ha hunnit trycka och sprida hela bibeln på landets språk. Under de blodiga förföljelser, som nu utbröto och med korta afbrott varade i 25 år, ända till den grymma drottningens död, ledo många kristna martyrdöden, och många såldes som slafvar, men det oaktadt tillväxte de kristnas antal. Ranavalonas son och efterträdare, Radama II, som själf var kristendomen bevågen, öppnade åter landet för missionärerna, och 1862 kunde Londonsällskapet återupptaga sitt arbete. Äfven katolska missionärer kommo vid denna tid till ön. 1863 efterträddes Radama af sin gemål Rasoherina, som själf var hedning, men som måst lofva att tillåta kristendomen och hålla landet öppet för främlingar. Den främlingsvänliga politiken hade naturligtvis icke enbart goda följder, utan medförde äfven, att rusdrycker och europeiska laster infördes. För missionen såg det emellertid ljust ut. 7,000 kristna hade missionärerna funnit vid sin återkomst; deras antal steg snart till 18,000.

Så stodo sakerna på Madagaskar, då det norska missionssällskapets båda utskickade anlände till hufvudstaden Antananarivo eller Tananarivo, där de skulle tillbringa det första året för att lära sig språket, sätta sig

in i förhållandena och taga reda på hvilken del af landet man lämpligast borde välja till arbetsfält. Vid årets slut kom biskop Schreuder för att konferera med missionärerna om arbetets upptagande. Han medförde äfven en ny missionär, Borgen. Man kom öfverens om att välja provinsen Betsileo i det inre höglandet och att till en början slå sig ned i staden Betafo, som ligger sydväst om hufvudstaden. Det var emellertid ingen lätt sak att komma ifrån Tananarivo, ty statssekreteraren, som var ogynnsamt stämd mot främlingar, ville icke gifva norrmännen tillstånd därtill, utan de måste i hemlighet lämna staden. Det blef Engh, som med sin hustru bosatte sig på Betafo — de andra båda grundade snart andra stationer — och här tillbrakte han hela sin långa, välsignelserika arbetsdag.

Betafodalen — i Nordbetsileo — skildras som en mycket tätt befolkad och väl odlad dalgång vattnad af en strid ström och begränsad af fjäll, äfven de bebyggda högt upp på sluttningarna. Det är hufvudsakligen ris, majs, sockerrör och sötpotatis, som odlas. På dalbottnen ligger en liten insjö, och på en höjd norr om denna är staden Betafo belägen; något ofvanför densamma ligger nu missionsstationen. Engh fick dock i början nöja sig med en mindre upphöjd plats och fick hyra en liten hydda vid sjöstranden. Hit samlades nu hedningar från tidigt på morgonen till sent på kvällen, och snart hade man en liten skara som mottog regelbunden undervisning. Till gudstjänsterna om söndagarne samlades flera än missionshuset kunde rymma.

1868 inträffade emellertid en händelse, som afbröt det löftesrika arbetet. Drottning Rasoherina af-

led, och hennes efterträderska antog namnet Ranavalona. Man hade ännu hennes blodtörstiga namne i godt minne och fruktade, att förföljelserna nu åter skulle börja. Folket i Betafo greps af en sådan skräck, att ingen vågade besöka missionären och hans hustru, och till och med deras tjänare lämnade dem. Efter några dagar af spänning och oro visade det sig dock, att fruktan var ogrundad. Drottningen hade vid sin tronbestigning förklarat sig för kristendomen. Hon lät bränna afgudabilderna, och inom kort blefvo både hon och hennes premierminister, Rainilaiarivony, döpta. Nu började en gyllene tid för kristendomen; den blef på sätt och vis statsreligion, icke så att den påbjöds, men drottningen uppmanade sina undersåtar att följa hennes exempel och att bygga församlingshus. Söndagshvila infördes, och en hofförsamling med infödda präster inrättades. Denna utsände till och med missionärer till skilda delar af landet. Följden af dessa förändringar blef, att folket massvis öfvergick till kristendomen, och det blef svårt för missionärerna att möta de kraf, som ställdes på dem. Gifvet är, att grundligheten i arbetet blef lidande, och att många hycklare kommo in i församlingarna. Särskildt gäller detta Londonmissionen, som stod hofvet närmast och därför hade mest anseende. Denna var äfven den mission, som mest sträfvade att anpassa sig efter de förändrade förhållandena. För öfrigt hade ännu ett par sällskap ungefär samtidigt med det norska upptagit arbete på ön, nämligen kväkarna i hufvudstaden och dess omgifning samt det högkyrkliga engelska »Society for propagation of the gospel» hufvudsakligen på östra kusten.

Äfven inom den norska missionen visade sig förändringen, ehuru icke i så hög grad. Enghs många vänner började åter besöka honom, och flera andra kommo till. 1869 kunde han döpa den första skaran, åtta personer. Samma år fick han tillåtelse att hyra en jordbit ofvanför staden, och här byggdes kyrka och stationshus af soltorkadt tegel — de första hus af detta slag i Betsileo. Missionären måste själf instruera och leda arbetarna, men tack vare sin stora praktiska duglighet lyckades han så väl, att hans stationshus ännu står kvar såsom hufvuddelen af det nuvarande. Gudstjänsterna i den nybyggda kyrkan besöktes flitigt äfven af hedningar, och såningsarbetet pågick med ifver och framgång.

Vid denna tid utsände det norska missionssällskapet flera nya missionärer, och inom några få år hade man stationer i hela Nordbetsileo. En missionär, prästen och läkaren d:r Borchgrevink, stationerades i Tananarivo dels för att representera den norska missionen gent emot regeringen, dels för att taga hand om de Betsileobor, som tidt och ofta måste resa till hufvudstaden. Han öppnade en klinik, som besöktes af många sjuka, och hans hustru förestår en uppfostringsanstalt för flickor (»Pigeasyl»). 1872 grundades också af L. N. Dahle ett prästseminarium i hufvudstaden. Omkring 60 madagassiska präster hafva utgått därifrån. Dahle jämte den förutnämde missionär Borgen utförde i samverkan med den engelska missionen en ny bibelöfversättning från grundspråken.

En oväntad svårighet för Betafomissionären yppade sig ett af de första åren. En nyligen stiftad församling i hufvudstaden, som stod i nära förbindelse

med hofförsamlingen, sände en missionär till Betafo för att motarbeta den lutherska missionen. I ett ljungande tal uppmanade han folket att draga sig ifrån den norske läraren, hvilken tillhörde ett litet fattigt folk och icke hade samma bekännelse som drottningen — »icke åt af samma fat som hon», som den madagassiska termen lyder —, hvilket däremot hans kyrka hade.

Ingen af Enghs församlingsmedlemmar öfvergaf honom, men åtskilliga hedningar läto locka sig att, för att vinna drottningens gunst, låta döpa sig af den nye läraren utan föregående undervisning. Sålunda bildades en motförsamling, som vållade åtskillig splittring. Liknande försök gjordes på flera andra ställen, där norrmännen börjat arbeta, men då det visade sig, att den nya missionen endast arbetade på en utvärtes anslutning till kyrkan, under det att det hedniska lifvet fick ostördt fortgå, funno norrmännen ingen anledning att flytta sina stationer eller inskränka sitt arbete. Något allvarsammare afbräck i arbetet vållade häller icke dessa motförsamlingar. Den på Betafo grundade beslöt efter några år att ansluta sig till den norska — något som skaffade Engh ganska stora svårigheter, då de nya medlemmarna nu måste på nytt genomgå katekumenundervisning.

Andra faror hotade missionen från de oomvända hedningarnas sida. Som alltid då ljuset börjar vinna segrar, uppkallas mörkret till dess häftigare motstånd. Mordbrand och plundring började bli vanliga företeelser. Missionärerna och stationshusen lämnades dock i fred. Det enda vapen, man vågade använda mot dem, var de på Mdagaaskar så flitigt använda och så

högt ansedda — ja rent af som gudar dyrkade — trollmedlen. Då missionär Engh en gång blef farligt sjuk efter en begrafning, vid hvilken han blifvit ovän med en trollman, som ville hindra den kristna ceremonien, voro hedningarna öfvertygade om, att det var trollmedlens kraft, som vållat sjukdomen, och att de nu skulle bli af med missionären. Engh kom sig dock, ehuru man uppgifvit hoppet om hans tillfrisknande. Då församlingsmedlemmarna hörde, hur illa det stod till med deras älskade lärare, gingo de alla in i kyrkan för att tillsammans bedja Gud att låta dem behålla honom. Samma dag började förbättringen. Hedningarna tillskrefvo den de hvitas trollmedel.

Emellertid hade den norska missionen utbredt sig öfver hela provinsen Betsileo. I mellersta Betsileo grundades 1875 stationen Ambato af missionär Nielsen-Lund, och i södra delen af provinsen anlades 1878 Fianarantsoa. Missionens utvidgning nödvändiggjorde införandet af en konferensförfattning (1877), enligt hvilken arbetsledningen är anförtrodd åt en konferens af missionärer, som tillsätter särskilda kommittéer för olika grenar af arbetet och förmedlar förbindelsen med missionssällskapets styrelse. Konferensens ordförande och tillsyningsman öfver missionen var i början Dahle, nu sällskapets sekreterare, och efter 1887 d:r Borchgrevink. —

1880 inträffade en händelse, som för den kristna missionen på Madagaskar blef af stor betydelse. Detta år utfärdade nämligen drottningen en skollag, enligt hvilken alla barn mellan 6 och 16 år skulle vara skolpliktiga. För upprättande af skolor sörjde regeringen emellertid icke, utan barnen fingo välja mellan

de olika missionernas skolor — de enda som funnos. Regeringens uppsyningsmän skulle hålla examen. Det blef ingalunda någon lätt uppgift för den norska missionen att i sina skolor upptaga ett så stort antal barn. Det kräfdes både pänningmedel och lärarkrafter. Missionssällskapet beslöt emellertid att frimodigt gripa verket an. Pänningar anskaffades, skolhus byggdes, och två lärarskolor inrättades för att få de nödvändiga lärarkrafterna. I början visade det sig mycket svårt att få hedniska föräldrar att skicka sina barn till missionsskolorna, men deras misstroende öfvervanns småningom, och skolarbetet har blifvit ett mycket viktigt led i missionsarbetet, ty genom skolbarnen har kunskapen om kristendomen spridts till tusentals hem, och tack vare skolornas förberedande arbete har antalet dopkandidater de senaste åren uppgått till tusental för hvarje år. Missionsskolorna äro på Madagaskar verkliga folkskolor, där hedningars och kristnas barn undervisas tillsammans. De norska skolorna lägga mycket an på kristendomsundervisningen. Skillnaden mellan deras och Londonsällskapets skolor belyses af en karaktäristisk anekdot, som missionär Johnson berättar. Han frågade en gång en gammal hednisk Betsileohöfding, om han hade reda på skillnaden mellan norrmännens och engelsmännens arbete i det distrikt, där han bodde. »Ja, det har jag», svarade denne, »jag går ibland omkring och lyssnar vid skoldörrarna, medan lärarne hålla på att undervisa. Då hör jag, hur engelsmännens lärare jämt och samt fråga barnen: »Hur mycket gör det?» Men kommer jag till en af norrmännens skolor, så får jag alltjämt höra frågan:

»Hvad är det?» — De förstnämda drifva nämligen räkning, de sistnämda katekes.

Utom det förutnämda prästseminariet och lärarskolorna, där eleverna under sin tvååriga kurs äfven utbildas till att leda församlingen, predika och undervisa katekumener, inrättades också, i samverkan med engelsmännen, en medicinsk skola i Tananarivo för utbildande af infödda läkare. Den norska missionen fick äfven sitt eget sjukhus i hufvudstaden samt ett hem för spetälska på stationen Sirabé i Nordbetsileo.

Redan 1874 hade den norska missionen börjat arbeta bland Sakalavafolket på västkusten. Det osunda klimatet och folkets — isynnerhet adelns och konungasönernas — lust för vilda röfvartåg försvårade dock arbetet i hög grad. Under den tid Hovaregeringen hade garnisoner i staden Tullear och på andra ställen, hade missionärerna ett godt stöd i dessa, ty sedan Hovafolket öfvergått till kristendomen — om också blott på ett utvärtes sätt — visade de sig mycket måna om att befrämja den. Efter den franska invasionen ha förhållandena mycket ändrats. Äfven sedan de värsta oroligheterna gått öfver, har missionen där haft att kämpa med stora svårigheter; dels det fördärf, som beröringen med en okristlig civilisation alltid sprider bland hedningar, dels de vanskligheter, som uppkomma genom de maktegandes öfvervåld och orättvisor mot infödingarna. På det hela taget har Sakalavamissionen alls icke haft samma framgång som inlandsmissionen. Detta gäller äfven om det missionsarbete, som upptagits på östkusten och bland Barastammarna, söder om Betsileo.

Vi komma därför i det följande att hålla oss till inlandsmissionen.

Större delen af 1800-talets båda sista decennier blef för Madagaskar en mycket olycklig tid, upptagen af yttre krig och inre oroligheter och osäkerhet. 1883, efter Ranavalona II:s död, utbröt nämligen krig med Frankrike, som sedan gammalt gjorde anspråk på inflytande öfver ön. Det blef stark jäsning bland folket, och regeringen kunde icke ansvara för missionärernas personliga säkerhet. Alla missionärerna i Nordbetsileo måste därför begifva sig till hufvudstaden och lämna stationerna i de infödda medhjälparnes vård. Ingen nämnvärd skada tillfogades emellertid missionen, och efter krigets slut 1885 kunde missionärerna återvända till stationerna. Detta första krig aflopp tämligen lyckligt för Madagaskar, och det fick ännu under tio år glädja sig åt att vara en oafhängig stat. Endast i fråga om dess yttre politik skulle Frankrike hafva någon bestämmanderätt. Det decennium, som förflöt mellan de båda fransk-gassiska krigen, visade emellertid tydligt, att Madagaskars folk icke hade tillräcklig sedlig kraft för att kunna utveckla sig till en självständig kristen nation, hvilket missionärerna och missionsvännerna nog förut hade hoppats. Allt hade sett så ljust ut, och man hade trott sig kunna hoppas, att kristendomen småningom och utan våldsamma ingrepp af en mäktigare civilisation skulle kunna omskapa madagasserna till en nation, som skulle kunna bestå i kampen för tillvaron och utvecklas till jämbördighet med de hvita folken. Men efter kriget började de upplösande och reaktionära elementen inom folket allt mer framträda. De många, som antagit kristendomens yttre

former, drogo sig tillbaka för dess kraf på lifvets förnyelse, och det hedniska lefnadssättet fick åter makt med dem. Den europeiska — speciellt den franska — civilisationen fick ock mera insteg än förr, och öfverflöd och njutningslystnad grep hastigt omkring sig bland folket. Hovaregeringen behöfde allt mera pängar till sina ökade utgifter. För att anskaffa dessa tillgrep man den utvägen att tillsätta guvernörer i de olika provinserna, hvilkas egentliga uppgift var att utprässa pängar af folket. Då de icke uppburo någon lön, utan själfva voro hänvisade till samma medel för att tillfredsställa sina anspråk, blefvo de verkliga plågoris för folket. Det vanligaste sättet var att anklaga en person för något lagbrott, hvarpå han genast fängslades och hölls i fängelse, tills han betalade hvad guvernören fordrade. Klagomål till regeringen nådde aldrig fram förbi alla de många ämbetsmän, som omgåfvo drottningen och premierministern, och åtminstone den förstnämda var okunnig om den behandling, hennes folk undergick. En annan olycka var det pliktarbete, som regeringen och dess ämbetsmän kunde ålägga hvem som hälst af folket, och som icke aflönades. Då detta företrädesvis drabbade de dugligaste och bästa arbetarna, afhölls folket härigenom från att eftersträfva någon yrkesskicklighet, utan slöhet och lättja tog öfverhand. Detta regeringssystem framkallade naturligtvis hos folket upproriska tendenser, som blott väntade på ett tillfälle att bryta ut.

Missionen hade emellertid äfven under denna tid uppmuntrande erfarenheter. Så inträffade kort före missionär Enghs första hemresa 1886 i hans distrikt en märklig väckelse, som förde stora skaror af Beta-

fodalens befolkning in i Guds rike. Vid Enghs afresa funnos 4,000 döpta i distriktet. Några infödda kristna präster, som utnämts till ofvan omtalade guvernörsposter, visade sig också vara glädjande undantag från den allmänna regeln om guvernörernas snikenhet och samvetslöshet. De fingo dock icke länge behålla sina poster, då de naturligtvis voro dåliga pänningutprässare. Andra guvernörer däremot, som förut gällt som aktningsvärda kristna, dukade under för de frestelser, deras ställning medförde.

En ny fiende till den protestantiska missonen uppdök ock vid denna tid — jesuiterna. Deras förhållande till de andra missionerna både före och efter den franska invasionen 1895 utgör ett mycket mörkt kapitel i missionshistorien. Deras fientliga uppträdande innebar så mycket större faror för den protestantiska kristendomen, som de ju alltid måste framstå såsom de, som i politiskt afseende hade den starkaste positionen, och kunde erbjuda sina anhängare de största yttre fördelarna. — Jesuiterna hade kommit till Madagaskar redan ganska långt före det första kriget med Frankrike, men deras mission var dock ungefär 40 år yngre än den protestantiska. Från början tycktes de sätta som sin hufvuduppgift att skada protestanterna snarare än att kristna hedningarna. De förklarade, att det var bättre att lefva och dö som hedning än att bli protestant, och sökte i sina på gassiska utgifna tidningar och böcker på allt sätt svärta protestanterna. Det var emellertid först efter 1885 som de, genom det inflytande Frankrike då vunnit, kände sig starka nog att mera verksamt motarbeta de evangeliska missionerna. Åtminstone på sitt arbetsfält i Nordbetsileo

hade norrmännen dittills fått vara i fred, men efter krigets slut kom en katolsk präst till Betafo för att anlägga en station i själfva staden. Han fick emellertid nöja sig med att lägga den ett godt stycke från staden nere i dalen, ty hvarken i Betafo eller dess omedelbara grannskap ville någon upplåta mark åt honom.

På samma sätt anlades katolska stationer i närheten af de flesta andra norska stationerna, och en formlig motmission började. Det förefaller nästan otroligt, att människor, som göra anspråk på att kallas kristna, kunna uppträda på sådant sätt som jesuiterna[1]. Förklaringsgrunden får väl sökas däri, att för katolikernas uppfattning protestantismen är ett farligt kätteri, som icke kan annat än fördärfva människors själar, och att endast inom den romersk-katolska kyrkan frälsning står att vinna. Den olyckliga sammanblandning af politik och religion, som nästan öfverallt tycks vidlåda jesuiternas verksamhet, gör sig äfven på Madagaskar tydligt märkbar.

En af katolikernas första omsorger blef att upprätta skolor för att därigenom vinna insteg hos folket. Men som de voro nykomlingar i trakten, under det lutheranerna arbetat där länge, var det gifvet, att de senare skulle ha långt flera elever i sina skolor. Enligt skollagen af 1880 skulle barnen till sitt 16:de år förblifva i den skola, där de en gång blifvit inskrifna, och det var således ett lagbrott att söka draga dem därifrån. Icke desto mindre använde katolikerna alla till buds stående medel för att locka till sig barn från

[1] För en utförlig framställning af jesuiternas uppträdande hänvisas till en artikel af Chr. Borchgrevink: »Jesuiterne paa Madagaskar» i Nord. miss. tidskr. 1901.

de norska skolorna, och om deras lärare klagade, hette det strax, att katolikerna blefvo förföljda, och så ofta jesuiternas planer på något sätt korsades, klagades det öfver de svåra förföljelserna. Det tjänade heller icke mycket till att hos regeringen besvära sig öfver deras öfvergrepp, ty man var i Tananarivo ängsligt rädd för att stöta sig med Frankrike, så snart det gällde jesuiterna. Den norska missionen fick därför finna sig i, att en del barn lämnade dess skolor; man menade också, att förlusten af sådana barn, som gärna lämnade skolan, inte var så stor. Ledsammare var det, då barnen själfva kommo och bådo att bli återintagna. För att undvika anklagelsen för lagöfverträdelse kunde man icke annat än återskicka dem till katolikerna, då de en gång inskrifvits i deras skolor.

Vid Betafo hade denna metod föga framgång, och man tog därför sin tillflykt till en annan anfallsplan. Jesuiterna företogo sig att på allt sätt smäda och nedsätta missionär Engh, kallande honom förförare och djäfvulens tjänare eller »den gamle ormen». Engh var dock alltför väl känd och uppskattad bland Betafodalens folk, för att de skulle sätta tro till katolikernas beskyllningar. Detta tillvägagångssätt stärkte därför icke deras eget inflytande. De kristna i Betafo förblefvo i allmänhet trogna, men det var dock mycket, som tydde på, att den nya motmissionen kunde bli farlig för norrmännens arbete, och Engh iakttog med oro dess framfart. Den största skada, den på denna tid vållade, var att den försvårade kyrkotukten. Om en luthersk församlingsmedlem på grund af förargelseväckande lefnadssätt uteslöts från nattvardsgemenska-

pen, kunde han vara säker på att bli mottagen med öppna armar af jesuiterna och att bli en hedrad medlem af deras församling. På detta sätt hindrades de uteslutna från att låta rätta sig och bli återupptagna i sitt gamla samfund. Genom detta medel vunno jesuiterna den mäktigaste höfdingen i Betafodalen, hvilken förut hade tillhört den ofvannämda reformerta motförsamlingen, men vid dennas förening med den lutherska icke hade kunnat upptagas i församlingen, emedan han icke velat öfverge sitt hedniska lif. I den katolska kyrkan fanns ingen hindrande kyrkotukt; han behöfde blott förklara sig för katolik och besöka gudstjänsterna. Efter hans död reste man en minnesvård öfver den gamle hedningen och vallfärdade dit med ståtliga processioner, som om han varit ett helgon. — Allt detta var dock småsaker mot den förföljelse, jesuiterna satte i gång, sedan Madagaskar blifvit fransk koloni.

Mot slutet af den tid, som ligger mellan de båda franska krigen, hemsöktes Madagaskars inland af en landsplåga, som nästan ödelade stora sträckor och äfven vållade missionen mycket afbräck. Det var röfvare, som härjade landet. En del af dessa röfvarband bestodo af undersåtar i Hovariket, som voro missnöjda med regeringen och dess guvernörer, men de värsta kommo från grannfolket Sakalaverna. Röfvarna upprättade småningom ett sådant skräckvälde, att de blott behöfde gå in i husen och begära, hvad de ville ha; ingen vågade neka dem något. Blef någon fasttagen, så erbjöd hans band guvernören en lösesumma, och så fick han tillfälle att undkomma. Sakalavernas angrepp voro dock långt mera förfärliga. De hade

vanligen till vägvisare förrymda Hovasoldater, som kände till förhållandena i trakten. Då de omringade en by, var ingen räddning möjlig. De sprängde dörrarna, refvo omkull väggarna eller satte eld på husen. De vuxna männen dödades, och kvinnor och barn bortfördes för att säljas som slafvar åt araberna eller behållas af Sakalavhöfdingarna. All boskap medfördes, och röfvarna återvände skyndsamt. De fångar, som icke orkade följa med, blefvo skoningslöst nedstuckna. På detta sätt blef det ena området efter det andra förvandladt från en folkrik och odlad bygd till en ödemark. Boskapens försvinnande gjorde, att gräset växte opp som en urskog, och detta vållade, att febern grep omkring sig och dräpte de möjligen kvarvarande människorna. På somliga håll dolde innevånarne sig i jordkulor, på andra flydde de österut. I hela den västliga delen af norrmännens arbetsfält var nöden förfärlig; i Ambatodistriktet t. ex. omkommo på ett år 1,000 människor. Mot slutet af 1895 vågade sig Sakalaverna tvärs öfver höglandet till Fisakana, som ligger på östra kanten af inlandet. Från regeringen var ingen hjälp att vänta. I Tananarivo gjorde man sig glada dagar och hade soldater i beredskap, ifall röfvarna skulle våga sig så långt, men det stackars vapenlösa folket på landsbygden lämnades åt sitt öde. Då en gång en guvernör skickades att afvärja ett röfvaranfall, flydde visserligen röfvarna, men guvernören öfvertog själf deras roll, intog flera byar, sålde folket som slafvar och delade deras egendom med sina soldater.

Under de sista år, Madagaskar ännu var självständigt, visade sig i förhållande till kristendomen en

tydlig förändring. Drottning Ranavalona III blef nog en kristen i sitt hjärta, då hon bekände sig till kristendomen, men vid hennes hof funnos icke många, för hvilka ombytet af religion var annat än en klokhetsåtgärd, om också många voro intagna af beundran för kristendomen. Särskildt visade premierministern mot slutet af sin styrelse en allt annat än kristlig karaktär. Hofvets religiösa slapphet försvagade naturligtvis folkets aktning för kristendomen, och de många, för hvilken öfvergången till kristendomen blott varit en modesak, visade nu sitt oomvända hedniska hjärta. I Betsileo hade kristendomen aldrig varit så på modet som i Imerina (den provins, där hufvudstaden ligger), men äfven där hade dess inflytande i förening med regeringens exempel haft den verkan, att de hedniska ceremonierna blifvit mer och mer bortlagda. Nu började de komma till heders igen, och icke blott hedningar utan äfven somliga af de döpta deltogo i hedniska fester. Det hat mot kristendomen, som väl länge grott i hedniska hjärtan, tog sig uttryck i formliga föreningar, hvilkas stadgar förpliktade medlemmarna att på allt sätt motarbeta kristendomen och till och med att döda de infödda, som voro missionärernas medhjälpare. — Det var sålunda tydligt, att kristendomen förlorat mycket af sitt forna inflytande i landet. Dock var den ännu den enda uppehållande kraften på Madagaskar.

Det var först det andra kriget med Frankrike 1895, som kom den länge glödande elden att slå ut i full låga. Sedan fransmännen den sista september 1895 blifvit herrar i hufvudstaden, och Madagaskar gjorts till ett franskt protektorat, tog sig nämligen

främlingshatet och kristendomshatet uttryck i ett våldsamt uppror, som det blef mycket svårt för fransmännen att kufva. Efter ett par oroliga och upprörda år lyckades det dock slutligen. Madagaskar blef nu en fransk koloni, och dess drottning förvisades ur landet och fördes först till Réunion, sedan till Algeriet. Det hade varit tunga och farliga tider för missionärerna. En engelsk missionär, Johnson, blef jämte sin familj mördad af de upproriska, och Enghs förlorade sin äldste son, som var anställd i ett engelskt handelshus på östkusten. På våren 1896 befunno sig två af de norska missionärerna, Engh och Vig, jämte 25 af missionens kvinnor och barn på stationen Sirabé, under det de andra missionärerna voro bortresta till en konferens. En obetydlig fransk besättning fanns också på stationen. Då blef denna anfallen af en upprorsskara under anförande af en röfvarhöfding. De flesta af stationens öfriga byggnader uppbrändes — däribland hemmet för spetälska — och själfva stationshuset, där europeerna inneslutit sig, belägrades under tre dagar och två nätter. De andra hade velat fly, hvilket hade betydt en säker död, men på Enghs råd stannade de kvar och befäste stationshuset, så godt sig göra lät. De lyckades också försvara sig, tills undsättning kom. Hade de fallit i upprorsmännens händer, så hade icke blott de alla gått en fruktansvärd död till mötes, utan alla missionärerna i Nordbetsileo hade sannolikt fått dela deras öde, och missionen hade blifvit fullständigt upprifven.

Hela året 1896 varade osäkerheten, och särskildt hotades stationen Betafo af röfvarband, som hade sitt tillhåll i dess omedelbara närhet. Man måste ständigt

vara beredd på nattliga öfverfall. Då de norska missionärerna på våren 1897 voro samlade till konferens på Betafo, kom underrättelse, att två franska protestantiska missionärer, som nyss anländt till ön, blifvit mördade några timmars väg från stationen. En hel mängd af missionskyrkorna blefvo äfven förstörda under denna tid.

Sedan upproret kufvats, drabbades de evangeliska missionerna af en ny olycka i form af en verklig förföljelse från jesuiternas sida. Dessa voro nog icke utan skuld till krigets utbrott, och nu, då Madagaskar var franskt, ansågo de sig som herrar på täppan. En lycka för den norska missionen var, att den första franska residenten i Nord- och Mellanbetsileo, M. Albi, var en strängt rättrådig och opartisk man. Han fick emellertid icke stanna kvar fullt ett år. Då jesuiterna funno, att de hos honom icke hade något medhåll, fingo de honom genom intriger aflägsnad i december 1896. Distriktet delades nu i två, och till styresmän insattes tvenne jesuitvänliga militärer. Såväl de som de andra franska officerarne, som hade med administrationen att göra, gynnade katolikerna på allt sätt och behandlade dem som de enda fullt lojala undersåtarna. Deras vittnesmål troddes utan vidare, under det protestanters knappt tillmättes någon betydelse. Samtidigt afsattes flera infödda protestantiska underguvernörer och ersattes med katoliker. Året 1897 blef för den norska missionen det svåraste pröfvoåret. Jesuiterna lämnade inga medel oförsökta för att utrota protestantismen. Själfva höllo de sig mest i bakgrunden, men de förstodo att väl välja och instruera sina handtlangare. De organiserade röfvarband, be-

stående af vilda hedningar, som till namnet voro katoliker, och vanligen ledda af någon f. d. lutheran, som genom kyrkotukten blifvit utesluten från sin församling och öfvergått till katolikerna. Dessa band öfverföllo och misshandlade lutherska lärare och skolbarn på vägarna eller uppsökte skolbarnen i deras hem och förde dem med våld till de katolska skolorna. För straff skyddades våldsverkarne af sina förmän. En annan metod var att utsända ett par infödda katoliker, som inträngde i de protestantiska hemmen, där de visade två stora böcker; i den ena af dessa, hette det, antecknade de alla trogna franska undersåtar, och sådana kunde endast katoliker vara, ty i Frankrike tåldes inga protestanter; i den andra boken antecknade de alla upprorsmakare, och som sådana betraktades protestanterna. Nu finge de välja i hvilkendera boken de ville stå. Detta var på den tid, då alla upprorsmän man fick tag i utan förskoning blefvo nedskjutna, och blotta ordet var därför nog att sätta skräck i madagasserna. Emellertid torde det inte ha varit många, som på detta sätt läto skrämma sig att förklara sig för katoliker, och då man sedan märkte, att all straffpåföljd uteblef, förstod man, att det hela var ett bedrägeri. — Många af missionens mera framstående anhängare drogos inför rätta på grund af någon falsk anklagelse. En man anklagades t. ex. för att ha sagt, att Norge och England skulle börja krig mot Frankrike och fråntaga det Madagaskar. Han dömdes härför till 6 månaders straffarbete och dryga pänningböter. Många voro de, som på detta sätt fängslades och dömdes till straffarbete eller pliktfälldes. Andra sökte man genom tortyr och hotelser eller

lockelser förmå att öfvergå till katolicismen. De flesta uthärdade ståndaktigt äfven detta prof, men några läto af sina anhörigas böner och tårar förmå sig att afsvärja sin tro. En del af dessa hafva dock sedan fått mod att skilja sig från katolikerna och kunnat återupptagas i den lutherska församlingen. Om också icke så synnerligen många lutheraner afföllo under denna tid, hade förföljelsen dock den verkan, att hedningarna massvis förklarade sig för katoliker.

Alla dessa mått och steg stredo visserligen uppenbart mot regeringens proklamation om religionsfrihet, men då denna proklamation genom den norska missionens försorg spreds i afskrifter, förklarade man den helt enkelt för en förfalskning.

Den svåraste skada, jesuiterna lyckades tillfoga den norska missionen, var emellertid genom kyrkorofven. Under påstående att, då befolkningen byggt kyrkorna och befolkningen nu höll på att bli katolsk, kyrkorna rätteligen tillhörde katolikerna, fråntogo de de norska missionsförsamlingarna en mängd af deras kyrkor, t. ex. enbart inom Fisakana stationsdistrikt 42 kyrkor. Det tillgick vanligen så, att ett band katoliker under pågående gudstjänst inträngde i kyrkan och uppstämde psalmer och böner så högljudt, att gudstjänsten måste afbrytas. Då lutheranerna tröttnat på att vänta och lämnade kyrkan, förklarades den för katolsk, och ett kors uppsattes på takåsen. Försökte någon sätta sig till motvärn, blef han misshandlad. En allvarlig vädjan till högsta styresmannen öfver ön, general Gallieni, medförde befallning om kyrkornas återställande. Det dröjde dock länge, innan gudstjänsterna kunde få ostördt fortsättas.

Omkring midten af 1897 inträffade ett omslag till det bättre. Då det ofvan omtalade mordet på de båda franska missionärerna skedde — såsom en följd af jesuiternas eggelser — tyckte regeringen ändtligen, att det gick för långt, och lät jesuiterna förstå, att de farit för våldsamt fram. I september företog general Gallieni en resa genom provinsen, och nu fick man af hans egen mun höra, att fri religionsutöfning tillförsäkrades alla, och de som bröto häremot hotades med stränga straff. Samtidigt ersattes också de orättvisaste ämbetsmännen med opartiska sådana, och de, som vittnat falskt, straffades. Slutligen fingo norrmännen vid denna tid äfven ett godt stöd af några fransklutherska präster och lärare, som utsändts af en i Paris kort förut bildad hjälpförening för den norska missionen på Madagaskar, och som genom sin blotta närvaro kullkastade påståendet, att endast katoliker tolererades i Frankrike.

Med slutet af året (1897) var stormen öfver, och de norska missionärerna funno till sin glädje, att deras arbete icke lidit något väsentligt afbräck. Förföljelsen hade på de flesta håll blott medfört en hälsosam sofring inom församlingarna. Jesuiterna hade genom sin våldsamma framfart förlorat så väl folkets som de styrandes förtroende, och folket tycktes ha lärt sig uppskatta den lutherska missionen bättre. Särskildt visade sig detta vid en station — Ambato — där arbetet förut icke burit så rika frukter, men där efter förföljelsen antalet af dem, som kommo och begärde dopundervisning, mångdubblades.

De engelska missionerna voro ännu mer utsatta för förföljelse än de norska, emedan de utgått från

en politiskt inflytelserik och med Frankrike rivaliserande nation. Till deras hjälp ingrep det evangeliska missionssällskapet i Paris. Trots de stora ansträngningar det kostade, öfvertog detta sällskap hälften af Londonmissionens arbete, för att den andra hälften skulle kunna skyddas.

Vi vända oss nu till en ljusare sida af den madagassiska missionshistorien, väckelsen inom de norska missionsförsamlingarna. Ett märkligt och löftesrikt drag hos denna väckelse är, att den icke anknyter sig till någon viss missionär, utan uppstått bland de infödda kristna och förts vidare af dem. Det är icke från Hovafolket, den mest begåfvade och i religiöst afseende mottagligaste stammen, som den utgått, utan från det underlägsna och länge underkufvade Betsileofolket. Det var år 1894 under de svåra tiderna närmast före den franska ockupationen, som rörelsen började i Ambatoreni, i västra delen af Sydbetsileo. Här började man under ledning af en gammal bonde vid namn Rainisoalambo hålla små sammankomster för bön och bibelläsning i hemmen. Rainisoalambo fick första stöten till sin verksamhet under en sjukdom, då han hörde en röst, som bjöd honom att »göra sitt hus till ett bönehus» och äfven förmå sina släktingar att bedja. Efter en senare sjukdom började han få uppenbarelser af de fyra evangelisterna, som gåfvo honom anvisningar om hans verksamhet och uppdrogo åt honom att genom handpåläggning utdrifva onda andar, bota sjuka och meddela den helige ande. Dessa uppenbarelser brukade Rainisoalambo icke omtala i sin offentliga förkunnelse utan blott för sina förtroliga lärjungar, de s. k. apostlarna, hvilka voro

fullkomligt osjälfständiga gent emot sin lärare. Han bestämde deras handel och vandel, gaf dem predikotexter och predikoutkast och tolkade skriften för dem.

Rörelsen stannade till en början inom Ambatorenidalen, men på uppmaning af den norske missionären på Soatanana började »apostlarna» 1896 att två och två gå ut till andra delar af distriktet. I början af 1901 inbjöds Rainisoalambo att komma till Sydbetsileos hufvudstad Fianarantsoa. Detta besök utföll emellertid olyckligt, i det stora folkskaror samlades — mest af nyfikenhet — hvarför de franska myndigheterna visade ut apostlarna ur staden. Väckelsen, som i början burit rika frukter, började redan vid denna tid aftaga i kraft inom Sydbetsileo. Hälbrägdagörelserna hade i flera fall misslyckats, hvilket väckte folkets misstroende; vidare tyckte man inte om, att apostlarna började samla in pängar bland de troende. Och då därtill myndigheterna tycktes ogilla rörelsen, och de flesta af missionens arbetare ställt sig tämligen afvisande, började folket dra sig tillbaka.

Emellertid spred väckelsen sig äfven till de andra delarna af Betsileo samt provinsen Imerina och själfva hufvudstaden, som predikanterna flera gånger besökte, trots det att fängelse och böter ofta blef deras lott på grund af myndigheternas misstänksamhet. Där lyssnade de mera förfinade Hovas med spänd uppmärksamhet till de obildade, förr af dem så föraktade Betsileobönderna.

Väckelsens ankomst till och utbredning i Nordbetsileo skildras mera utförligt af missionär Johnson dels i en artikel i Nord. miss. tidskrift 1902, dels i hans bok »Fra missionsmarken». Det var i augusti

1900, som tre »apostlar» kommo till Betafoprovinsen. En gammal sjuk präst hade skickat bud till Rainisoalambo och bedt honom sända någon att bota honom genom handpåläggning. Knappt hade »apostlarna» kommit öfver gränsen, förr än oerhörda folkskaror samlades till dem. Detta väckte ämbetsmännens oro, och de fördes fångslade till Betafo, där de bötfälldes för att utan tillstånd ha hållit sammankomster i det fria — ehuru de ingalunda sammankallat skarorna — samt utvisades från provinsen. De stannade emellertid 1 1/2 månad vid gränsen, och dit vallfärdade massor af människor. Då de blefvo utvisade äfven från Mellanbetsileo, måste de återvända hem.

Väckelsen hade icke i Nordbetsileo den följd som i södern, att de väckta skilde sig från sitt arbete i missionens tjänst för att ställa sig under Rainisoalambos ledning, utan präster och lärare arbetade vidare i sitt kall med så mycket större nitälskan. Man började hålla större och mindre uppbyggelsemöten öfverallt, och det blef mera sammanhållning mellan de kristna. En frukt af väckelsen var bildandet af »lärjungarnas missionsförening». Det var till det osunda Sakalavalandet, dit det för klimatets skull ansågs lifsfarligt för en höglandsbo att bege sig, och hvarifrån så många röfvartåg utgått, som ett par män kände sig tvingade af anden att gå. Europeiska missionärers försök att börja mission där ha strandat på folkets fientlighet, men Betsileomännen blefvo väl mottagna, och sakalaverna visade sig ifriga att mottaga undervisning och bygga skolor. Berättelserna härom väckte mycken hänförelse i Betsileo, många er-

bjödo sig att fara dit som lärare, och stora summor insamlades vid missionsmöten.

Omdömena om väckelsens karaktär och värde ha utfallit ganska olika. Londonmissionärerna ha i allmänhet ställt sig ytterst afvisande mot den, och äfven Parisersällskapets arbetare ha icke alltid upptagit den väl. Så var också i början fallet med de norska missionärerna, men det har mer och mer visat sig, att rörelsen verkligen ledts af Guds ande och är något att tacka Gud för. Visserligen företer den åtskilliga drag, som förtjäna att betecknas med slagorden »osundhet» och »svärmeri», t. ex. de frånstötande djäfvulsutdrifningarna, tron att sjukdomarna komma från djäfvulen, syndaförlåtelsen genom handpåläggning, hälbrägdagörelserna och den vikt som lägges vid syner och drömmar. Dessa drag ha dock enligt missionärernas samstämmiga vittnesbörd mer och mer trädt i bakgrunden eller försvunnit, och hufvudvikten lagts på omvändelse och frälsning och på det kristliga lifvets fördjupande. Att älska hvarandra inbördes och att vandra i ödmjukhet är två saker, som »apostlarna» särskildt lagt de kristna på hjärtat. De kalla sig f. ö. numera vanligen icke apostlar utan använda hällre det mera blygsamma namnet »Herrens lärjungar». Väckelsens ledare, isynnerhet den 1903 aflidne Rainisoalambo och hans släkting Rainitiaray, ha utmärkt sig för mycken ifver och offervillighet, en enfaldig tro och sedlig renhet. Ett vittnesbörd både om det intryck, Rainitiarays personlighet gjorde, och om hvad väckelsen betydde för de kristna, ger oss ett uttalande, som fälldes af en af Betafodistriktets infödda präster vid R:s första besök där. »Nu vet jag,

hvad kristendom är», sade han, »det är att vara tillsammans med Gud beständigt». Någon framstående talare är denne man icke, säges det, åtminstone icke efter madagassiska anspråk, men han gör ett starkt intryck af att vara uppfylld af den helige ande. Då han i Betafo fått befallning att lämna provinsen, besökte han först missionsstationen. Missionär Johnson berättar om detta besök, att den främmande mannen gjorde ett sådant intyck på hans åttaårige gosse, att denne genast gick och tog honom i handen och icke ville lämna honom, så länge han var hos dem; och några dagar därefter låg gossen och grät om kvällen och bad att få komma till Rainitiaray, för att denne skulle lägga händerna på honom, så att han skulle få den helige ande. Vid afskedet från missionären började Rainitiaray bedja för honom och hans arbete. »Och när jag hörde detta barn, som talade med sin fader så stilla och förtroligt», skrifver Johnson, »så tycktes det mig, som Guds ande kom ned på milda varma vingar och tog mig i famn och sade mig så underbart, som jag aldrig hört det förr, att Gud är god, bara god». Flera rörande och gripande drag från väckelsen i Betafotrakten berättar Johnson i sin ofvan anförda bok. Missionssällskapets sekreterare L. Dahle fick vid sin inspektionsresa år 1903 det intrycket, att »det är obestridligt, att denna väckelse har varit en stor kraft i den norska inlandsmissionen, att den har brakt många hedningar att omvända sig, fört mångfaldiga namnkristna till verkligt lif i Gud och många äldre kristna, äfven präster och lärare, till att taga i med förnyad ifver». [1]

[1] Nord. miss. tidskr. 1905 s. 20.

Frågan om kyrkoorganisationen på Madagaskar har på de senare åren kommit på dagordningen inom den norska missionen. Saken har diskuterats på missionärskonferenserna och på talrikt besökta församlingsmöten, »synoder», liksom på årsmöten i de olika distrikten. Att församlingarna nu äro mogna för att åtminstone delvis styra sig själfva och försörja sig själfva, tyckas de flesta vara ense om, ehuru somliga af missionärerna nog hysa betänkligheter mot att låta de infödda få inflytande på församlingsledningen, innan de i ekonomiskt afseende äro oberoende af missionssällskapet. I det organisationsförslag, som antogs på synoden i Fisakana 1902, heter det, att synoden, som samlas hvart tredje år och består af prästerna och fyra deputerade från hvarje socken, eger att rådslå och besluta om allt, som rör den madagassiska lutherska kyrkan i inlandet. Dit räknas såväl gudstjänstordning, församlingens tjänare, inkomster och utgifter, yttre och inre missionsarbete, som äfven lärofrågor (om läror, som strida mot skriften, eller sektbildningar uppkomma). På en senare urtima synod beslöts att bedja missionssällskapets styrelse öfverväga detta förslag och sanktionera det, eventuellt med nödiga ändringar. Vid denna synod, som hölls under Dahles inspektionsresa, betonades kraftigare nödvändigheten af att församlingarna själfva bidraga till präst- och lärarelöner, fattigvård etc.

En viktig faktor i den norska missionens arbete är de infödda medhjälparna, präster, predikanter och lärare. Madagasserna hafva ytterst lätt för att tala, och ehuru många sakna den kristliga erfarenhet och mognad, som kräfves för att de skulle kunna bli verk-

ligt goda predikanter, finnes det å andra sidan många mycket framstående. Och de behöfvas, för att Madagaskar skall kunna evangeliseras; de förstå sitt folk så, som européerna aldrig kunna, de känna sägner och ordspråk, seder och bruk och kunna därför göra sig förstådda af madagasserna på ett annat sätt än de europeiska missionärerna. I Johannes Johnsons här ofta citerade bok skildras några af dessa män på ett sätt, som låter oss förstå, att kristendomen kan skapa store män äfven bland Madagaskars folk. Där är t. ex. den gamle evangelisten Petera (Petrus), som blef blind i sin ungdom, men sedan lärde långa stycken ur bibeln utantill, då hans barn eller andra läste för honom. Han brukade gå upp på predikstolen med bibeln under armen, öppna den och uppmana sina åhörare att slå upp något kapitel; så läste han upp det utan misstag eller tvekan från början till slut. En gång var han med om ett möte, där flera hundra kristna diskuterade frågan, om det var nödvändigt för den kristne att begrafvas i familjegrafven, såsom förr alltid hade varit sed. Detta grafskick medför många olägenheter; ofta uppkomma sjukdomsepidemier vid grafvarnas öppnande, och om en person dör långt från sin hemort, är det förenadt med mycket besvär och kostnad att föra liket till familjegrafven. Madagasserna vilja emellertid ogärna öfvergifva detta bruk, och äfven på ofvannämnda möte talade alla för att bibehålla det. Alla utom blinde Petera. »Hvad betyder det, om mitt stoft hvilar i samma graf som min släkts?» sade han. »Begraf mig här på fattigkyrkogården, som församlingen anlagt, och vill ni så sätta på grafven: »Här väntar evangelisten Petera på

de dödas uppståndelse», så är det den största ära ni kan göra mig». — Den sista predikan han höll, kort före sin död, handlade om »Gud skall aftorka hvarje tår från deras ögon». Han talade om, hur det aldrig blir slut på våra tårar här; »men om drottning Ranavalona själf kom och inför allt folket tröstade dig och torkade dina tårar med sin egen näsduk — det vore en härlig tröst. Hvad skall det inte då blifva, när Gud tar dig i sin famn och torkar dina tårar.»

En annan långt kommen kristen är den gamle prästen Rarinoa. Han är icke någon lärd man, men han har gått i Kristi skola. Grundtonen i hans förkunnelse är detta: Gud vare tack, att vi icke längre äro våra egna, utan i lif och död äro i Faderns hand. Men det värsta af allt är att vara sin egen herre. Han har förlorat många af sina kära, och då åter en, en liten dotter, togs ifrån honom, grep det honom djupt, men hans ansikte strålade af glädje, då han talade om, att hon gått hem och nu var med i den stora helgonskaran. Då den lilla flickan begrofs, talade han om alla sina bittra förluster, men slutade med att tacka och prisa Kristus, »ty han lefver, och vi skola lefva». Johnson slutar sin skildring häraf med följande ord: »O, hvilken frälsare, o, hvilket evangelium! Och det skulle icke alla jordens folk få glädja sig åt! Äro icke allas tårar lika bittra och dödens nöd lika svår för alla?»

I L. Norblads Bokhandel, *Upsala*:

Evighetslängtan. Predikan i Mikaëlskapellet 2:dra söndagen efter trettondedagen 1905 af Otto Centerwall. 2:dra upplagan. Pris 25 öre.

Första upplagan af denna lilla bok slutsåldes på 14 dagar.

Påskliljor. Betraktelser för Nattvardsbarnen af församlingslärare. Pris 50 öre.

Tre unga prästmän i Östermalms församling i Stockholm: C. Kihlén, B. Aurelius och Jos. Helander — den sistnämnda under arbetets tryckning afliden — hafva utarbetat detta lilla häfte, närmast afsedt som en *billig konfirmationsgåfva*.

Professor Öhrvall och prästernas bildning m. m. Ett genmäle af en af de många »efterblifna». (Pastor F. Tivell.) Pris 80 öre.

UPPSALA 1905
WRETMANS BOKTRYCKERI.